

Configurarea câmpurilor toponimice de tip polarizant ilustrată prin exemple din TTRM, II₁₋₂[†]

Ana-Maria Prisacaru*

Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Despre articol

Istoric:

Primit 5 iulie 2018

Acceptat 21 iulie 2018

Publicat 7 octombrie 2018

Cuvinte-cheie:

toponimie

câmp toponimic

polarizare

etimologie

contact lingvistic

Rezumat

Câmpul toponimic este un ansamblu denominativ concentrat în jurul unui *nucleu*, desemnând din perspectiva denominatorului obiectul de maximă importanță (socio-)geografică dintr-o microzonă, față de care se subordonează unul sau mai multe *derivate toponimice*, reprezentând toponime care denumesc obiecte de importanță secundară din imediata vecinătate. Procesele care generează o astfel de structură toponimică sînt *polarizarea*, care antrenează realități din clase (socio-)geografice diferite, și *diferențierea*, manifestată în cadrul aceleiași categorii (socio-)geografice. Pentru articolul de față interesează doar câmpurile toponimice de tip polarizant, a căror configurare corectă este condiționată întotdeauna de reperarea indubitabilă a nucleului polarizator. Demersul nu vizează, așadar, identificarea etimologiei toponimice primare, adică a raportului de desemnare dintre toponimul-nucleu și obiectul geografic denumit, ci stabilirea direcției de polarizare în cadrul câmpului, a așa-numitei *etimologii secundare*, care relevă și explică relația de dependență a fiecărui derivat toponimic față de polarizator.

1. Introducere

Câmpul toponimic, concept dezvoltat de toponimistul ieșean D. Moldovanu pe baza stabilirii unui paralelism între organizarea unui câmp lexical și configurarea toponimelor dintr-o mapă geografică continuă, este un ansamblu denominativ care presupune existența unui *nucleu*, desemnând din perspectiva denominatorului obiectul de maximă importanță (socio-)geografică din microzona avută în vedere, față de care se subordonează unul sau mai multe *derivate toponimice*, reprezentând toponimele care denumesc obiecte de importanță secundară din imediata apropiere a nucleului (vezi [Moldovanu, 2010](#), p. 18).

Încă din titlu ne-am anunțat intenția de a ne limita discuția la câmpurile toponimice formate prin polarizare, proces care concentrează în jurul nucleului „toponime desemnând, de obicei, obiecte [relativ contigue] din clase geografice diferite”¹, între care se stabilesc opoziții echipolente, privative sau graduale ([Moldovanu, 2014](#), p. X). De la oiconimul *Vocotești*, de exemplu, și-au luat numele atît dealul pe care este situat satul, *Dealul Vocotești*, cît și alte două realități geografice din imediata vecinătate, anume *Pădurea Vocotești* și *Șesul Vocotești* ([TTRM, II₁](#), p. 447/1).

Configurarea corectă a unei astfel de structuri toponimice de tip polarizant este condiționată întotdeauna de reperarea certă a nucleului. Demersul nu vizează identificarea etimologiei toponimice primare, adică a raportului de desemnare dintre toponimul-nucleu și obiectul geografic denumit, ci stabilirea direcției de polarizare în cadrul câmpului, a așa-numitei *etimologii secundare* (pentru detalii, vezi [Moldovanu, 2014](#), p. X), care relevă raporturile de dependență ale fiecărui derivat toponimic față de nucleul polarizator.

[†]O versiune anterioară a acestui text a fost prezentată sub formă de comunicare la simpozionul „Toponimia între istorie, geografie și lingvistică”, Iași, 10 mai 2018.

*Adresă de corespondență: carpanamaria@yahoo.co.uk.

¹Consemnăm și existența câmpurilor toponimice formate prin *diferențiere toponimică*, proces structural manifestat în cadrul aceleiași clase (socio-)geografice, „prin care se desemnează, cu ajutorul unor delimitatori lexicali, părțile unui obiect geografic denumit” ([Moldovanu, 2010](#), p. 19).

2. Identificarea nucleului în cadrul câmpului toponimic de tip polarizant

Uneori, traiectoria procesului de polarizare se poate determina cu ușurință, alteori reclamă coroborarea mai multor aspecte edificatoare. În cadrul formațiilor toponimice derivate la plural, sufixele colective *-ești*, *-ani/-eni*, *-ari*, *-oî/-oi* vor reprezenta întotdeauna indiciul sigur al unui polarizator oiconimic. Dincolo de semnificația acestor sufixe, anume de dependență socială a unui grup de oameni față de proprietarul așezării denumite sau față de o figură marcantă a locului, indubitabilitatea nucleului oiconimic este susținută și de atestările elementelor câmpului toponimic respectiv, cea mai veche fiind pentru numele de localitate: oiconimul *Oțeleşti* (1438), format de la numele pisarului *Oțâl* cu sufixul colectiv *-ești*, servește ca nucleu pentru un derivat oronimic și unul hidronimic, anume *Dealul Oțeleştilor* (1584) și *Pîriul Oțeleşti* (1914) (TTRM, II₁, p. 300/2); numele satului Piticeni (1528), derivat de la numele panului Toader *Pitic* cu sufixul colectiv *-eni*, devine polarizator pentru *Zarea Piticenilor* (1746) și *Pîriul Piticenilor* (1831) (TTRM, II₁, p. 323/2).

Acest criteriu al primelor atestări documentare nu se mai aplică, însă, și pentru formațiile toponimice la singular. Acum, rolul de polarizator îl poate avea orice nume topic. În afara informațiilor istorice și geografice cu rol semnificativ în configurarea unui astfel de câmp toponimic, decisivă în acest sens se dovedește a fi experiența dobîndită prin anchetele de teren, care scot la iveală anumite regularități ale denominației topice populare sau culte, ce pot fi elementul-cheie în determinarea direcției de polarizare sau cel puțin o garanție în plus pentru corectitudinea stabilirii polarizatorului. Observația are în vedere toponimele nesufixate, provenite din nume de persoană/apelative în funcție toponimică. În cadrul sistemului denominativ topic popular, frecvența cazurilor înregistrate pe teren de toponimiști a relevat că pîraiele își iau adesea numele de la muntele sau dealul din apropiere. Astfel, oronimul *Bicaz* (1781) are ca derivate toponimice, printre altele, atît *Pîriul Bicaz* (1788), cît și oiconimul *Bicaz*. Întîietatea oronimului ca polarizator este susținută și de semnificația etimonului *bicaz*, variantă a lui *bicas* „piatră albă, strălucitoare”, care este corelată cu prezența Pietrei Luciului în partea de nord a muntelui (Moldovanu, 2010, p. 23). Totuși, în regiunile de cuestă, hidronimele sînt acelea care exercită presiune asupra celorlalte elemente ale câmpului toponimic, inclusiv asupra oronimelor, impunîndu-se ca nuclee polarizatoare: *Dealul Zeletinului*, *Zarea Zeletinului* și *Colinele Zeletinului* și-au luat numele de la hidronimul *Zeletin* (TTRM, II₁, p. 456/1).

Ca o a doua așa-zisă „lege” a sistemului toponimic popular se evidențiază prioritatea numelor de poieni față de numele de dealuri, situație pe care o exemplificăm cu câmpul toponimic personal *Timoftei*. Acesta este organizat în jurul nucleului fitonimic *Poiana lui Timoftei* (1631), de la care avem ca prim derivat *Dealul Timofteiului* (1691), ca derivat de rang secund *Pîriul Timofteiului* (1899) și, ca derivat de rang 3, numele satului Timoftei (1830)² (TTRM, II₁, p. 417/2).

În sfîrșit, aceleași cutume denominative populare impun numirea picioarelor de deal sau de munte după dealul sau muntele din imediata apropiere³. Câmpul toponimului personal *Beleghetul* ilustrează toate aceste regularități⁴: de la fitonimul *Poiana lui Belegheat* (1439), desemnînd o fostă poiană situată pe rîul Trotuș probabil în zona actualului sat Beleghet, derivă oronimul *Dealul Beleghetul* (1898), polarizator, la rîndul său, atît pentru oronimul *Piciorul Beleghetul*, care numește o ramificație a dealului în partea de nord-est, cît și pentru *Pîriul Beleghetul*, numele afluentului stîng al Trotușului, care izvorăște de sub Dealul Beleghetul (TTRM, II₁, p. 39/1–2).

²(A) + *Poiana lui Timoftei* → (I) *Dealul Timofteiului*, desemnînd dealul pe care se afla Poiana lui Timoftei → (1) *Pîriul Timofteiului*, numele pîriului care trece pe lîngă Dealul Timofteiului → (a) *Timofteiul*, oiconim care denumea satul situat pe Pîriul Timofteiului (astăzi Chițocul, comuna Lipovăț, județul Vaslui).

³Această constatare își relevă funcționalitatea și în reconstituirea anumitor nuclee toponimice. Moldovanu (2010, p. 26) arată că piciorul de munte localizat la nord-vest de Poiana Mărului, astăzi *Piciorul Mărului*, se numea în trecut *Piciorul Dragoșinului*. Plecînd de la aceste date, toponimistul reconstituie vechea denumire, rămasă neatestată, a oronimului care în prezent se cheamă *Muntele Poiana Mărului*, anume **Dealul* (sau *Măgura*) *lui Dragoșin*.

⁴Sistemul cult, aplicat în geografie din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, impune alte reguli ale derivării toponimice: atît munții sau dealurile, cît și picioarele de deal sau de munte primesc numele pîraielor care curg în apropiere; de asemenea, poienile sînt numite după dealurile din imediata vecinătate (vezi Moldovanu, 2014, p. X).

Atunci când toponimele la singular sînt formații sufixate, direcția polarizării poate fi impusă de sufixul care se atașează bazei antroponimice sau apelativice. Oiconimul *Pogana*, de exemplu, este derivat de la hidronimul *Pîriul Pogana*, nucleu validat de prezența sufixului moțional *-a*, care implică acordul cu entopicul subînțeles *apă/vale* (TTRM, II₁, p. 328/2–329/1). Amplul câmp al toponimului personal *Nicolina* pornește de la un polarizator hidronimic, după cum ne indică sufixul adjectival posesiv *-ina*, care se atașează de obicei la un nume de persoană cu tema în *-a*⁵, *Mikola* în cazul de față, și care aici realizează acordul cu termenul entopic *dolina „vale”* sau *voda „apă”* (TTRM, II₁, p. 286/1). Oiconimul *Popoiul* este un derivat de rangul 3 de la oronimul *Popoiul*⁶, atestat anterior și ca *Arșița* sau, cu o denumire intermediară, *Arșița Popii*. De această dată, polarizatorul este stabilit pe baza sufixului *-oiu*, atașat bazei antroponimice *Popa* pentru a „desemna muntele pe care se găsea *Arșița Popii*” (TTRM, II₁, p. 332/2). Uneori, cel care dă indicii asupra nucleului polarizator este articolul hotărît. Câmpul toponimului *Nechitul*, care are la bază numele de persoană *Nechita/Nichita*, este organizat în jurul hidronimului, direcția polarizării fiind determinată de articolul masculin care se acordă cu termenul geografic *pîriu* (TTRM, II₁, p. 282/1).

Sînt și situații însă, în rîndul toponimelor descriptive⁷, cînd prezența unui anumit sufix poate deruta și doar raportarea la semnificația bazei apelativice garantează corectitudinea alegerii unui nucleu polarizator. Să luăm exemplul câmpului toponimic *Pustiata*. Sufixul moțional *-a*, acordat adesea cu entopicele *apă* sau *vale*, nu trimite aici la un nucleu hidronimic, deși avem atestat *Pîriul Pustiatei* la 1824, ci la o poiană, despre care nu găsim însă informații în documente. Toponimistul M. Ciubotaru (2001, p. 141) spune că este posibil ca acest toponim să fi desemnat inițial o mică așezare dintr-o poiană, din secolul al XVIII-lea, care a fost ulterior părăsită, *pustiită*. Cu toate că aceasta nu este atestată în zonă (comuna Oniceni, județul Neamț), conținutul semantic al bazei apelativice ne obligă să reconstituim un nucleu fitonimic al câmpului, anume **Poiana Pustiata*.

Pentru a nu ne opri doar asupra unui singur caz în care etimologia toponimică primară impune refacearea unui anumit nucleu, menționăm și numele topic *Polocinul*, care desemnează un afluent stîng al rîului Siret la satul Homocea, județul Vrancea, dar și un fost ocol care cuprindea satele din bazinul acestui pîriu (1774). Deși am fi tentați să considerăm drept nucleu hidronimul atestat încă din 1472, etimonul nu ne permite. Conform informațiilor oferite de Gh. Ghibănescu, toponimul are la bază termenul slav *polocine*, compus din *pol* „jumătate” și *otcina* „moșie de la tată”, cu referire la „vechea împărțire a primei moșteniri în două: doi bătrîni” (Ghibănescu, 1906, p. 207). Stringența stabilirii unui raport de compatibilitate între semnificația acestui apelativ slav și nucleul polarizator ne determină să presupunem o verigă informațională care indică o moșie rămasă neidentificată, hodonim care devine automat nucleu al câmpului.

Uneori, direcția polarizării toponimice nu se poate stabili cu precizie, deoarece același antroponim sau apelativ stă la baza a două sau mai multe toponime din aceeași microzonă, care se formează autonom prin derivare cu sufixe diferite și care devin nuclee pentru câmpuri toponimice independente⁸. De exemplu, numele panului *Liuban* Stravici a generat, pe de o parte, oiconimul *Ibănești* (a. 1599) și, pe de altă parte, hidronimul *Ibăneasa* (a. 1429), ambele dezvoltînd la rîndul lor structuri toponimice proprii. Deși numele satului este format cu sufixul colectiv *-ești*, care, spuneam mai sus, asigură oiconimelor rolul de nuclee toponimice, *Ibăneasa* nu poate fi considerat un derivat regresiv de la *Ibănești*, caz în care ar fi avut forma *Ibăneasca*⁹. Sufixul *-easa* este aici un sufix moțional independent, atașat bazei antroponimice pentru a se

⁵Vezi în TTRM, II₁ și *Mînjina*, derivat ucrainean de la antroponimul *Mînjea* cu sufixul posesiv *-ina*, acordat cu entopicul subînțeles *dolina „vale”*. Cu forma *-in*, același sufix realizează acordul cu termenul entopic masculin *potok „pîriu”*, indicînd tot un nucleu hidronimic: *Bobotin* (derivat de la numele de persoană ucrainean **Bobota*), *Miletin* (derivat de la antroponimul ucrainean *Miljata*), *Zeletin* (derivat de la hipocoristicul bulgăresc **Zelęta*) etc.

⁶(A) [*Muntele*] *Popoiul* → (I) *Valea Popoiului*, desemnînd afluentul drept al rîului Trotuș, care izvorăște de sub muntele *Popoiul* → (1) **Poiana Popoiul*, numele unei foste poieni aflate la gura Văii Popoiului → (a) *Popoiul*, oiconim care denumește satul înființat în Poiana Popoiul (comuna Palanca, județul Bacău).

⁷Acestea fac obiectul părții a doua a TTRM, II, aflată în prezent în curs de redactare.

⁸În această situație vorbim despre câmpuri toponimice *polinucleare*, care diferă de cele *mononucleare*, formate de la un singur nucleu polarizator stabilit în prealabil (vezi Moldovanu, 2014, p. XI).

⁹Vezi, de pildă, hidronimul *Brăiasca*, format prin derivare regresivă de la oiconimul *Brăiești* (TTRM, II₁, p. 60/1).

acorda cu entopicul *vale* (vezi **TTRM, II**₁, p. 224–226).

O altă structură toponimică polinucleară, de această dată descriptivă, este cea care are la bază apelativul slav **rokyta*, desemnând o zonă cu răchitiș de pe valea mijlocie a Siretului. În acest caz, sufixele slave care s-au atașat bazei apelativice comune, anume *-ov* pentru *Răcătău* (< v. ucr. *Rokytow(a)* „cu răchitiși”) și patronimicul *-janin* (*-ĕnin*)—însă sub forma pluralului arhaic *-jane* (*-ĕne*)—pentru *Răcăciune* (< **Rokiĕene* „Răchiteni”), au impus două nuclee, unul hidronimic și celălalt oiconimic, care au generat la rândul lor câmpuri toponimice ample (**TTRM, II**₂, ms.).

Câmpuri polinucleare formează și numele topice cu dublă tradiție, apărute în Moldova mai ales în contextul bilingvismului slavo-român, deoarece acest tip de structură toponimică poate găzdui două formațiuni topice generate de aceeași bază antroponimică/apelativică, însă derivate cu sufixe cu forme corespondente în fiecare dintre limbile aflate în contact, care nu admit o relație de subordonare între ele. Într-o zonă de conviețuire româno-ucraiană, paralel cu oiconimul românesc *Rînghilești*, atestat la 1582, a circulat un derivat vechi ucrainean cu sufixul *-owci*, anume *Rîngăuți*, atestat la 1735–1736, ambele avînd la bază antroponimul slav *Ringo*¹⁰. Deși este foarte probabil ca aceste două nume de sate să fi desemnat inițial același referent, la 1786 sînt menționate pentru unități administrative distincte: *Rîngăuți*, în ținutul Dorohoi, proprietate a hatmanului Costachi Ghica, și, în imediata apropiere, *Rînghilești*, moșie a vornicului Sturza în ținutul Iași. Este motivul pentru care cele două oiconime sînt considerate nuclee distincte în cadrul aceluiași câmp, fiecare cu derivate toponimice independente (**TTRM, II**₁, p. 347/2–348/1).

În sfîrșit, aducem în discuție și situația în care însăși opțiunea pentru una dintre soluțiile etimologice oferite de lingviști pentru anumite nume topice orientează direcția polarizării toponimice. De pildă, pentru toponimul *Nerejul* din județul Vrancea, Jordan (1963, p. 80) dă ca sigură proveniența din termenul maghiar *nyires* „mestecăniș”, ceea ce ne-ar îndreptați să organizăm câmpul toponimic plecînd de la un fitonim-nucleu. Ivănescu (1965, p. 270) infirmă însă această ipoteză etimologică, arătînd că forma românească, în care *-ș* final este sonorizat și grupul inițial *n + j* se menține nepalatalizat, nu se poate explica prin etimonul maghiar. Toponimistul ieșean D. Moldovanu (1983–1984, p. 412–413) avansează ideea originii din forma slavă veche **Nĭrĕži* (**Nerež*) „(riu) adîncit”, derivată de la verbul *nĭreti* „a se scufunda” cu sufixul *-ĕžĭ*, opțiune etimologică care impune configurarea câmpului toponimic *Nerejul* pornind de la un nucleu hidronimic.

3. Concluzii

Avînd convingerea că subiectul propus aici are mai multe fațete decît au putut fi surprinse în aceste pagini, demersul nostru a urmărit prezentarea, plecînd de la exemple excerptate din **TTRM, II**_{1–2}, a cîtorva soluții de ierarhizare a elementelor unui câmp toponimic de tip polarizant. Uneori facil, alteori anevoios și relativ nesigur, procesul reclamă din partea toponimistului atît documentare istorico-geografică riguroasă, cît și o bună pregătire lingvistică dublată de experiența anchetelor efectuate pe teren.

Bibliografie

- Ciubotaru, M. (2001). *Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bîrladului*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
 Ghibănescu, Gh. (1906). *Surete și izvoade*, vol. I, Tipografia Dacia, Iași.
 Jordan, I. (1963). *Toponimia românească*, Editura Academiei Române, București.
 Ivănescu, G. (1965). *Un hidronimic românesc de origine dacică: Năruja*, în „Analele Universității din Timișoara” (Filologie), III, p. 267–271.
 Moldovanu, D. (1983–1984). *Stratificarea genetică a toponimiei românești și problema continuității românilor (I)*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, XXIX, p. 373–445.
 Moldovanu, D. (2010). *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹⁰Deși unii istorici (N. Iorga, Șt. Gorovei) au considerat că la baza oiconimului *Rînghilești* stă numele Ryngallei, soția lui Alexandru cel Bun, acesta nu explică și forma corespondentului *Rîngăuți*, drept pentru care în **TTRM, II**₁ (p. 348/1) s-a propus ca etimon antroponimul slav *Ringo*.

Moldovanu, D. (2014). Introducere la **TTRM, II₁**.

TTRM, II₁₋₂ = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, Volumul II. *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, autori: Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, coordonator: Dragoș Moldovanu, Partea 1. *Toponime personale*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014; Partea a 2-a. *Toponime descriptive* (ms).